

¹Г.Батырбекқызы, Мейірбеков Т.П.², Ж.Ж.Құмғанбаев³

¹Phd, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университетінің аға оқытушысы,
Шымкент, Қазақстан, goha_batyr@mail.ru

²магистр, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық
қазақ-түрік университетінің аға оқытушысы,
Түркістан, Қазақстан

³Phd, Әл Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің доцент м.а.,
Алматы, Қазақстан

НӘЗІР ТӨРЕҚҰЛОВ – ШЫҒЫС ХАЛЫҚТАРЫ ОРТАЛЫҚ БАСПАСЫНЫҢ ҚЫЗМЕТІН ҰЙЫМДАСТЫРУШЫ

Аңдатпа

Өткен ғасырдың басында ұлт үшін өлшеусіз қызмет жасаған қайраткерлердің ішінде Нәзір Төреқұловтың есімі ерекше құрметпен аталады. Ол кісіні ұлтымыздың арасынан шыққан тарихи тұлғалардың бірі, көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері ретінде тануға тек еліміз дербес саясатын жүргізе бастаған соңғы кезде ғана мүмкіндік туды. Халық өз атынан сөйлеген, еліміз деп еңіреген небір ерлерін бәйгеге қосқан. Солардың көбі сыннан сүрінбей өтіп, өз есімдерін халқының тарихына алтын әріптермен жаздырып қалдырған. Осындай мақтан тұтар, өмірі – мектеп, ісі – үлгі, жұлдызы – жарық, даңқы – асқақ ардагерлеріміздің бірі – Нәзір Төреқұлов. Нәзір Төреқұлов XX ғасыр басындағы ұлы өзгерістер кезеңінде тарих толқынымен сахнаға шыққан күрескер. Дүниетанымы демократиялық бағытта қалыптасқан мемлекет және қоғам қайраткері.

Кілттік сөздер: Нәзір Төреқұлов, Шығыс халықтарының Орталық баспасы, редактор, журнал.

¹Batyrbekkyzy G., Meirbekov T.P.², Kumganbayev Zh., Zh.³

¹PhD, senior lecturer, M.Auezov South Kazakhstan State University,
Kazakhstan, Shymkent, E-mail: goha_batyr@mail.ru

²Master, senior lecturer, Khoja Ahmed Yasawi International Kazakh-Turkish University,
Kazakhstan, Turkestan

³PhD, associate prof., Al Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty

NAZIR TOREKULOV – ORGANIZER OF THE CENTRAL PUBLISHING HOUSE OF THE PEOPLES OF THE EAST

Abstract

At the beginning of the last century, the name of Nazir Torekulov, who served the nation immeasurably, is held with special respect. Recently, when the country began to pursue an independent policy, it has become one of the historical figures, outstanding state and public figures. The people, speaking on their own behalf, the country, the Chairman, the contribution of Lomonosov in our time of men. Many of them passed the tests and wrote their names in Golden letters in the history of the people. One that you can be proud of, life-school, business-model, star-light, glory-perhaps one of the veterans – Nazira Torekulova. Nazir Torekulov fought on the stage in the era of great transformations of the beginning of the XX century. The worldview is a state and public figure that has developed in a democratic direction.

Keywords: Nazir Torekulov, Central publishing house of the peoples of the East, editor, magazine.

¹Г.Батырбеккызы, Мейрбеков Т.П. ², Ж.Ж.Кумганбаев³

*¹Phd, ст.преп. Южно-Казахстанского государственного университета им. М.Ауезова,
Шымкент, Казахстан, goha_batyr@mail.ru*

*²магистр, Қожа Ахмет Ясауи атындағы
Халықаралық қазақ-түрік университетінің аға оқытушысы,
Түркістан, Қазақстан*

*³Phd, и.о. доцента Казахского национального университета им. Аль Фараби,
Алматы, Казахстан*

НАЗИР ТОРЕКУЛОВ – ОРГАНИЗАТОР ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЦЕНТРАЛЬНОГО ВОСТОЧНОГО ИЗДАТЕЛЬСТВА

Аннотация

В начале прошлого века одним из тех, кто безмерно служил нации был Назир Торекулов, имя которого вспоминается с особым уважением. Лишь недавно после приобретения независимости наша страна начала проводить национальную политику, которая позволила признать выдающегося государственного и общественного деятеля одним из исторических личностей нашего народа. Многие из них прошли испытания и оставили свои имена в истории своего народа золотыми буквами. Таким деятелем, которым гордится страна можно назвать Назира Торекулова; его жизнь – школа, его работа – образец для подражания, его звезда – свет и слава. Назир Торекулов служил в эпоху великих преобразований начала XX века. Его мировоззрение сложилось в духе демократического направления.

Ключевые слова: Назир Торекулов, Центральное Восточное издательство, редактор, журнал.

Нәзір Төрәқұлов 1922 жылдың күзінде Түркістан республикадағы басшылық қызметінен жаңа жұмыстарды ұйымдастырып жүргізуі үшін Мәскеуге шақырып алынды. 1922 жылдың желтоқсан айының соңында Ұлт істері халық комиссариатының жанынан БОАК пен ХКК 14 желтоқсандағы декретімен Шығыс және Орталық баспалары ұйымдастырылады [1].

Баспаның мақсаты шығыс аймақтардың мәдени орталығы ретінде бір жағынан, үгіт-насихат және ғылыми-көпшілік әдебиеттерді тарату, мектептерге оқулық, оқу құралдарын шығару арқылы көмектесіп, кейбір жағдайларда әліпби жасау, екінші жағынан, жергілікті жерлерде халық шығармашылығын дамыту арқылы автономиялық республикалардың еңбекшілерін тәрбиелеу және білім беру міндеттерін іске асырады.

Шығыс халықтарының Орталық баспасын басқару Н. Төрәқұловқа жүктелді. 1923 жылы тап сол секілді мақсатпен Орталық Батыс баспасы ашылды. Ал 1924 жылдың ортасында осы екі баспаның базасында КСРО халықтарының Орталық баспасы құрылды. Н. Төрәқұлов осы КСРО халықтарының Орталық баспасының төрағасы қызметін 1928 жылы дипломатиялық жұмысқа ауысқанға дейін атқарды. Баспа Кеңес елі халықтарының 50 тілінде түрлі әдебиет, оқу құралдарын, 12 тілде журнал шығарды, жергілікті жерлердегі баспа ісіне түрлі көмектер беріп тұрды [2].

Н. Төрәқұлов аталмыш баспа жұмысын басқара жүріп, Шығыстанушылардың бүкілодақтық ғылыми ассоциациясы төралқасының мүшесі болды. Түркі жазуын латындандыру мәселесімен шұғылданды. Араб графикасына негізделген түркі әліпбиін латын харпіне көшіру жобасын жасап, жаңа түркі әліпбиінің үлгісін ұсынды. 1924 жылы жарыққа шыққан «Жаңа әліппе неге керек?» атты еңбегінде араб әліпбиінің орнына қазақ дыбыстарын анық сипаттайтын латын әліпбиі негізінде жасалған жаңа әліпбиді ұсынады. Бұл қазақ емлесін жазуда жаңалық болды. Осылайша, қазақтың мәдениетін озық елдермен жақындастыруына мүмкіндік беретін жол көрсетті (Төрәқұлұлы Н. Қазақ-қырғыз үшін жаңа әліппе». – М.: Кеңес Одағындағы елдердің кіндік баспасы, 1924). Жаңа әліпбиі хақында Орынборда болған жиында оны жақтаушылар А. Байтұрсынов жағындағылардан басым түсті, ол 1926 жылы Бакуде өткен I Бүкілодақтық түркітанушылар съезінде де жаңа жобаның артықшылықтарын дәлелдеп бірнеше рет сөйледі.

Шығыс баспасының басшысы болып бекігеннен кейін, ол ХКК төрағасы В.И. Лениннің алдында автономиялық республикалардың тұрғылықты халықтарының тілдеріне мемлекеттік мәртебе беру мәселесін көтерген болатын.

Оның Шығыс баспасы ішінен қазақ тілінде 1923 жылы «Темірқазық» журналын шығарғаны, оған және жалпы баспа ісіне өз елінде қудалауға ұшырап жүрген Ә. Бөкейхановтан бастап, елі үшін шын жаны ауыратын қазақ зиялыларын көптеп тартқаны мәлім. Дегенмен, журналдың ғұмыры ұзақ болған жоқ. Бар болғаны үш саны ғана жарық көрді.

Қазақ тілін кеңсе тіліне айналдыру мәселесі оны қатты толғандырған. Әсіресе партияның XII съезінің шешімдеріне сүйенген ол «Ұлт мәселесі жайынан» (№ 2-3, 1-6 б.) атты мақаласында: «Біздің Қазақ республикасында жылында мың ете түскен бір қаулы болмаса, зор баға беріп, қазақ тілін хукімет тілі қылып іс жүргізуді көздеп отырған бір кісі жоқ. Мен білмеймін: неге жоқ екенін – бірақ жоқ. 1921 жылдың басында бірнеше түркістандықтар жолбасшымыз Владимир Ильич Лениннің алдына барғанымызда, менен Ленин жолдастың ең алдымен сұраған сөзі: «Түркістанда қалай, кеңселеріңізді өз тілдеріңізге аударып алдыңыздар ма?» [3], – деді. Ойлап келгенде, тіл мәселесін ұлт саясатының маңызды тетіктерінің бірі ретінде В.И. Лениннің баса мән беруінің сыры. Демек, оны ұлт аймағының көшбасшыларының бірі ретіндегі Н. Төрөқұловтың пікірі қатты қызықтырған.

Кеңестік биліктің жоспарлы түрде жүргізген ұлт саясатының бір көрінісі – ұлт аймақтарында басшылық қызмет істеп, «национал-коммунисттер» ретінде ұлтшылдық көзқарастары және саяси ұстанымдарымен ерекшеленген ұлттық элита өкілдерін Мәскеуге қызметке «шақырып алу» болды. Ондағы мақсат ұлт қайраткерлерін интернационалистік рухта және таптық идеяларға берілген патриоттық номенклатура қызметкері етіп «қайта тәрбиелеу» болатын. Қызметі Мәскеу қаласымен байланыста өрбіген ұлт қайраткерлерінің бірі Н. Төрөқұлов болатын. Зерттеу міндеттеріне сай оның қызметінің мәскеулік кезеңін арнайы қарастыру арқылы жалпы мәселеге айқындық беру үшін бұл бөлімде қайраткердің Орталықпен байланысындағы қызметі арнайы қарастырылады.

«Темірқазық» журналы халық әдебиетінің бай қазынасынан алынған жұмбақ, жоқтау, айтыс, т.б. фольклорлық мұра материалдарын ел ішінен жиыстырып, жариялап отырды. Мәскеуден елге тараған «Темірқазық» журналы қазақ баспасөзінің тарихында ғана емес, оның қоғамдық сана соқпағының дамуында да өзгеше із қалдырды [4].

1923 жылдың 15 желтоқсанында Мәскеу қаласында КСРО-ның түркі-татар баспа басшыларының жиыны өткен. Бұл жиында көптеген маңызды мәселелер көтерілген. Бұл жиын Қазан төңкерісінен кейінгі ұлттық баспасөзге қатысты ұйымдастырылған алғашқы шара болатын. Шығыс халықтарының Орталық баспасы, Башкиздат, Киргосиздат, Баку кооперативті баспасы «Бакинский рабочий», Туркгосиздат мекемелері Түркістан, Татария, Башкирия, Қырғызстан, Әзербайжан елдерінің керек-мұқтаждығын ұйымдастырып жүрген баспалар қатарында еді. Бұл жиынның мақсаты осы баспалардың 1924 жылғы жұмыстарын ұйымдастыру және түркі-татар баспаларының ортақ жұмысын қадағалау болды. Ресейде соңғы 20-30-жылда баспа ісі тек түркі-татар, әзербайжан тілдерінде үлкен қарқынмен өскен. 1917 жылдың ақпан айына дейін Қазанда татар тілінде 30-дан астам мемлекеттік, 10-нан астам жекеменшік баспалар жұмыс істеп тұрды. Ал қазақ, өзбектер арасында баспа ісін 1920 жылдан бастап кеңес үкіметімен ұйымдастырыла бастады. Бұл тілдік топтар түркі-татар халықтарынан бөлек дербес баспа мәртебесінен соң ғана өркендеуге мүмкіндік алды. Саяси тұрғыдан қарайтын болсақ түркі, татар, әзербайжан халықтарының әдебиеті Орталық Азияның интеллигенциясының қалыптасуына септігін тигізді [5].

Осы жағдайға байланысты Шығыс халықтарының Орталық баспасына мынадай міндеттер жүктелген: 1) жаңа әдебиет қалыптастыру, мектеп оқулықтары, оқытушыларға арналған оқу-құрал, т.б.; 2) әсіресе қырғыз-қазақ, өзбек тілдерінің әдебиетіне баса назар аудару қажет, сол себепті Шығыс халықтарының баспасы, Киргосиздат, Туркгосиздатқа маңызды шаруалар жүктелді.

КСРО құрамына кіретін Шығыс республикаларында кітаптың аздығына байланыстыарнайы баспаның қажеттілігі аса зәру мәселеге айналды. Осы кезде баспалардың бірте-бірте өзін-өзі қаржыландыруға өтуі себебінен техникалық құралдардың жетіспеушіліктері де қиын жағдайға айналды. Сол себептен, біріншіден, ең аз мөлшердегі қажеттіліктерді орындауға арналған 1924 жылдың жоспары қабылданды. Бұл қажеттіліктерге ұлттық мектептер мен ауылдарға арналған арнайы әдебиеттерді айтуға болады, одан кейін кеңестік партиялық мектептерде және бұқара халық көпшілігіне арналған қоғамдық әдебиеттерге деген қажеттілік те шешуді керек болатын.

Осыған орай, баспа жұмысының түркі-татар тіліндегі жоспары мынадай болды: оқулықтар, оқу құралдары, шаруа әдебиеті, саяси және экономика әдебиеттері, ғылыми-көпшілік, қоғамдық

әдебиеттер, беллетристика, бұл жоспар Шығыс халықтарының Орталық баспасымен, Киргосиздат, Туркгосиздатпен келісілуі қажет [6] деп шешіледі.

Бұл жұмыстың негізіне келесі қағидалар қойылуы қажет: басылымды шығару міндеті – академиялық орталықтар мен халықтық білім бөлімдеріне жақын орналасқандықтан оқулықтар мен оқу-құралдарды, жергілікті баспаларға міндеттеледі. Сонымен қатар, бұл кітаптар сұранысқа ие болу есебебінен жергілікті баспалардың өркендеуіне негіз болады. Ал Шығыс халықтарының Орталық баспасы білім басқармаларының сұранысымен кітаптар шығаруға құқығы бар, мысалы, татар білім бөлімінің сұрауымен татар тілінде кітап шығарып беруге құқылы. Осы жоспарлар мен міндеттердің шегінде, полиграфикалық өндірістің көмегімен бұл баспалар мемлекеттік смета арқылы қаржыландыруы тиіс.

Кітаптардың бағасын реттеу осы кеңестің шешімімен бекітілуі қажет. Оның өзіндік құнын анықтауда, мыналар қарастырылады: қаламақы, баспаханалық терім, үстеме шығындар, қағаз (тасымалдау шығыны кірмейді). Бұл жоспардың орындалуы әр баспаның қаржылық мүмкіндігі мен ұлттық мәдени орталықтармен жақындығында байланысты болады. Оқырман санының арту мүмкіндіктері осы жоспардың орындалуына негіз болып саналады [1].

Бұл жұмыстың орындалуы Дағыстан, Башқұртстан, Қазақстанның тәжірибесіне енуі қажет болған. Жалпы, баспа ісінің басшылығы мен бақылауы РК(б)П ОК Үгіт-насихат бөлімінің баспа бөліміне қарасты, жергілікті парткомдар қолдауымен жүзеге асырылады. Ал мұсылмандық Шығыстағы дінге қарсы үгіттің саяси маңыздылығына сүйеніп, оның үйлестіру РК(б)П ОК Үгіт-насихат бөліміне жүктелді. Осыған байланысты Түркістан мен Қазақстан РК(б)П ОК-ның ерекше бақылауына алынуы қажет [1]. Бұл Н.Төрөқұловтың ұсынысымен КСРО-дағы түркі-татар баспаларының меңгерушілерінің жиынында қабылданған қарар.

1923 жылдың 5 қазанда № 2199 хаттамасына сәйкес Шығыс халықтары Орталық баспасының редакциялық алқасы РК(б)П ОК-ға хат жолдады. Бұл хаттың мазмұнына сәйкес шуваш пен мордва секциялары қысқартылған болатын, оның себебі баспаның қаржы жағынан қиындыққа ұшырауы еді. Қалған қызметкерлердің жұмысын қарқынды жасауына мүмкіндік туды [5].

1923 жылы 12 қазанда Шығыс халықтарының Орталық баспасында Г. Бройдо баяндама жасады. Бұл мәжілісте Н. Төрөқұлов пен М.Беликовскийдің угро-фин тілдерінде саяси-экономикалық кітаптардың шығарылуын көбейту жөнінде, оқулықтарды тек ұлттық мектептерге арнап шығару мәселесі қарастырылды [1]. Шығыс, батыс тілдеріндегі басылымдарды «Красный Восток» типографиясында бастырып шығуға шешім қабылданды. [1].

1923 жылдың 15 қазанындағы Шығыс халықтарының Орталық баспасының мәжілісіне төрағалық еткен Б. Красный болса, Н. Төрөқұлов басқарушы ретінде қатысқан. Осы отырыста Шығыс халықтарының баспасы мен Батыс халықтарының баспасы бірігіп КСРО халықтарының Орталық баспасы пайда болды. Шығыс халықтарының баспасы мен Батыс халықтары баспасының ұйымдастыру коммерциялық-шаруашылық тұрғыда ұйымдастырылуы рәсімделді [7].

1923 жылы 5 қарашада Шығыс халықтарының Орталық баспасы мен Батыс халықтары баспасының кезекті отырысының хаттамасында екі баспаның бірігуінің сметасы бекітілгенге дейін Н. Төрөқұловқа екі баспаның қаржылық жағдайын Үгіт-насихат Орталық Комитетке баяндауын тапсырған [8].

1923 жылы 10 қарашадағы мәжілісте (мәжіліс төрағасы Н. Төрөқұлов). Шығыс баспасының қаржылық қиындықтарынан қызметкерлерді қысқартып ғимараттарды жалға беру арқылы шығу мәселесі қарастырылды [9].

1924 жылы маусым айында РК(б)П ОК-ның қаулысына сәйкес Шығыс халықтарының Орталық баспасы Батыс халықтарының Орталық баспасымен біріктіріліп, КСРО халықтарының Орталық баспасы болып қайта құрылды. Оның басшылығына Н. Төрөқұлов сайланды, орынбасары Г. Верите болса, бас редактор болып С. Диманштейн тағайындалды [1].

Шығыс халықтарының Орталық баспасы қызметкерлерді қысқарту арқылы қаржылық қиыншылықтарды шешуге бірнеше рет әрекет жасаған. Қаржылық дағдарыстан шығу үшін басуға даярланып жатқан жоспардағы кітаптар қысқартылып, баспаның кітап басу жоспары қайта бекітілген.

Кесте 1 - Қайта бекітілген жоспарға сәйкес төмендегідей шығармалар басылған

Автор немесе аудармашы	Қолжазба атауы	Қай тілде шыққан	Баспаханалық терім	Тираж	Басылым беттері
------------------------	----------------	------------------	--------------------	-------	-----------------

Бөкейханов Ә.	«Сон Мақара». Короленко кітабынан аударылған	қазақ	2 ½	3 000	7 500
Алиев У.	«Кто чем живет?». Дикштейн кітабынан аударылған	қарашай- балқар	3	1 000	3 000
	Резолюциялар	түрік		3 000	
Сталин мен Троцкийдің тезистері		қазақ, түрік		500, 1 000	

Осы қаулыға сәйкес Ә. Бөкейхановтың тағы бір кітабы баспадан шығарылған, енді басқа кестелерге назар аударайық [5].

Кесте 2 - Теріліп жатқан кітаптардың тізімі

Автор немесе аудармашы	Қолжазба атауы	Қай тілде шыққан	Баспаханалық терім	Тираж	Басылым беттері
Фитрат	«Загробная жизнь»	өзбек	5	5 000	25 000
Бөкейханов	«Ер Сайын»	қазақ	2 ¼	5 000	11 250
Қыр баласы	«Ер Тарғын»	қазақ	2	10 000	20 000
Собрал Бартансы-баласы	«1001 мәтел»	қазақ	1 ½	10 000	15 000

Сонымен қатар, баспа бөліміне берілген оқулықтардың 5 атауы 32 парақтан, терілім мен саны 96 000 дана, барлығы 645 000 баспа парақтар. Ал саяси-экономикалық әдебиетке келер болсақ: 7 атау (оның ішінде 2 атауы 1 кітапта), көлемі 40 ¼ парақ терме – 4 500 дана; барлығы 239 250 баспа парақтар. Бірге берілгені барлығы: 12 – атау, терме парақтары – 72 1/4 , данасы – 140 000, баспа парақтар – 884 250 [5].

Шығыс халықтары Орталық баспасының басқарушы органы – 1) КСРО Орталық Атқару Комитеті, 2) баспа директоры мен оның көмекшісі, 3) ревизиялық комиссиядан құралды. ОАК Шығыс халықтары Орталық баспасының жұмысын қадағалап, оған мәдени-ағарту саласында ортақ тапсырмалар береді. КСРО ОАК шешімімен Орталық баспаның директоры мен оның көмекшісі, баспа редакторы және ревизиялық комиссияның тұрақты мүшелері тағайындалады. Сонымен қатар, бұл комиссия баспа қызметкерлерінің сыйақы мөлшерін қадағалайды, Орталық баспа өзінің табысын қызметкерлерге сыйақысын бергеннен соң, өз өнімінің арзандауын қадағалап, мәдени-ағарту жұмыстарға КСРО ОАК төралқасының келісімімен жұмсау керек. Қызметкерлердің сыйақы мөлшері, сақтандыру капитал мөлшерін пайдалану КСРО ОАК шешімімен ұйымдастырылады және сақтандыру капиталы шығынның орнын толтырудан бөлек кәсіпорынды ұлғайтуға да жұмсалады [10].

Шығыс халықтарының Орталық баспасының сметасына назар аударайық. Осы ресми құжатта мерзімдік басылымдар жөнінде мынадай мәлімет келтіріледі: Шығыс халықтары Орталық баспасының жоспарында белгіленген мерзімді басылымдар: «Эшче» газеті татар тілінде аптасына үш рет, «Якотере Теште» мордова тілінде аптасына бір рет, «У.Ильш» марий тілінде айына бір рет, «Яслекенсен-Сасси» шуваш тілінде айына бір рет, «Гзыл-Шерг» түрік тілінде үш айда бір рет басылды. Татар тілінде шығып келген «Юлдаш» пен қазақ тіліндегі «Темірқазық» журналдары одан әрі басыла беретін болды, ал өзбек тілінде шығып келген «Учкун» журналы қаржы тапшылығына байланысты уақытша тоқтатылады.

Баспа басқарушылары тек мыңға жуық оқырмандары бар журналдарды сақтап қалуға шешім қабылдаған. Шығыс халықтары Орталық баспасының тұтынушылары мәдени даму жағына кенжелеп қалған халықтар болғандықтан да, кітаптарды өзіндік құнынан арзандау сатуға тура келеді. Бұл шара әсіресе мерзімді басылымдарға қатысты қолданылды [5].

Осы кезде өндірістік жоспар бойынша оқулықтар – 25%, саяси әдебиеттер – 30%, ауылшаруашылық әдебиеттер – 25%, ғылыми-көпшілік әдебиеттер – 15%, көркем шығармалар және балаларға арналған әдебиеттер – 5% үлес құраған.

Шығыс халықтары Орталық баспасының 1923 жылы 1 желтоқсанда өткен мәжілісінде қаржы тапшылығына байланысты қызметкерлерді қысқарту мәселесі талқыланды. Мәжіліс қаулысында баспаның ұйымдастыру аппараты мен баспахана қызметкерлерінің бір бөлігі қысқартылып,

авторлардың төлемақысын азайту туралы шешім қабылданды. Баспа директоры Н. Төрөқұлов өз орнында қалды, оның баспа ісіндегі орынбасары болып С. Диманштейн, әкімшілік істер Г. Веритеге тапсырылды [1].

Баспа басшылығының жаңа құрамы тағайындауларынан кейінгі РК(б)П ОК-не жазылған ресми хатқа назар аударайық. Осы құжатта көрсетілгендей, Н. Төрөқұлов Шығыс халықтары Орталық баспасының жұмысын астан-кестен жағдайда қабылдады. Арнайы комиссия тағайындалып, бухгалтерия мен кассаны тексеруге мәжбүр болды. Көптеген қателіктер мен кемшіліктер анықталып, 6 апталық тексеруден соң есеп жасалынып, Шығыс баспасының бұрынғы жағдайы қалпына келді. Шаруасыздық пен жұмысқа дұрыс қарамағандықтан бас бухгалтер мен оның көмекшісі, бір басқарушы, мекеменің ісін жүргізуші тұлға, кассир, экспедиция қызметкері жұмыстан босатылды. Мекеменің жөндеу жұмыстары тоқтатылғандықтан бас сәулетші жұмыстан босатылып, жаңа сметамен жұмыс басталып кетті. Сыромятниковтағы ескі типография екі аптада көшіріп, ескі машиналар іске қосылды. Мекеме ғимаратының жөндеу жұмыстары дұрыс таңдалмағандықтан 40 000 рубль қосымша шығынға түсті. Қаржы халық комиссариатымен Мемлекеттік банк әртүрлі себептермен бөлінген ақшаларды төлеуге бас тартқан, бұл мәселеге әсіресе Батыс баспаның қаржысына қатысты шиеленіскен.

Жаңадан ұйымдастырылған Шығыс баспаның редакциялық кеңесі бастапқы келісім шарттардан бас тартты. Шығыс, Батыс баспалардың бірлескен өндірістік жоспарлары бекітілді. Шығыс тілдерден мамандардың жетіспеушілігінен баспаның өндірістік жоспарына көп кедергілер болды. Осы себептерден баспаның жұмысы 4-6 аптадан кейін ғана басталады. Басты мәселе Шығыс баспаның қаржыландыруы еді. Шығыс баспаны орыс баспасына қосуға болмайды, өйткені шығыс кітаптардың шығарылуы орыс тіліндегі кітаптардан қымбат, білікті мамандар аз [5] деген пікірді ұстанған Н. Төрөқұлов басшы органдарға осы мәселені батыл қойды.

БОУК-қа берген есебінде Н. Төрөқұлов Татар комбинаты басшысы К. Мухтаров мырзамен бірге екі баспаның өндірістік жоспары қарастырылғандығын, осы жұмыстың нәтижесінде: Шығыс баспамен Татар комбинаты арасында өзара байланыс орнатылды; Татар комбинаты мына кітаптарды басып шығаруға міндеттегендігі: әліпбилер, әдебиет оқулықтары, балалар әдебиеті, педагогика, тарих, география, математиканың әдістемесі, физика, химия оқулықтары, мектептану және көркемөнер әдебиеттерімен әдістемелік құралдар. Жаратылыстану кітаптарын Татар комбинаты 15 қазанда басып шығаруға уәде етті. Бірақ Татар комбинаты белгілі уақытқа дейін жаратылыстану кітаптарын басып шығарып үлгермесе, бұл жұмысты Шығыс халықтарының баспасы өз мойнына алады деп жазады. Қоғамдық-саяси және экономикалық әдебиеттерді екі баспаның да шығаруына байланысты Н. Төрөқұлов Татар комбинатына осы мәселеге қатысты өз бағдарламасын жасауды ұсынды және ол бағдарламаны Шығыс баспамен келісуін ұсынды. Бұл ұсынысты Татар комбинатының басшысы М. Мухтаров қабылдайды [11].

Осы мәселеге байланысты РК(б)П ОК бөлім хатшысы В. Лядова Шығыс халықтары Орталық баспасына мынадай құжат жолдаған. РКП(б) ОК Баспа бөлімі меңгерушісінің орынбасары Ф. Бердников мынадай мәлімдеме беруді сұрайды: 1) Мына тармақтарға сәйкес 1923-1924 жж. өзбек, қазақ тілдерінде кітаптар басылды: автор мен атауы, баспа беттерінің саны, тираж. 2) Қандай кітаптар осы тілдерде, осы тармақтармен басылып жатыр. 3) Қандай кітаптар осы тілдерде, осы тармақтармен баспаға ұсынылып жатыр [5]. Осы құжатқа сәйкес қазақ, өзбек тілдеріндегі басылымдарға ОК тарапынан назар аударылып жатқанын байқаймыз.

Баспа бөлімінің басшысы И. Сольцке жолдаған хатында Шығыс баспасы редакциялық кеңес төрағасы Н. Төрөқұлов: «Шығыс баспаның редакциялық кеңесі баспаның жауапты қызметкерлерімен бірігіп, Навширванов, Лахути-хан, Әзербайжан секциясының хатшысы Алиевпен, Тифлистегі «Ени Фикр» түрік газетінің редакторы Хасан Сабримен, «Красная журналистика» институтының студенті Алиакбар Гайдаровпен және Редакциялық кеңес мүшесі Великовскиймен мәжілісте Әзербайжан секциясының жұмысын ұлтшылдық бағытта деп есептейтіндігін жазады.

Мысалы, Әзербайжан секциясының баспаханаға жіберген «Фикрет» еңбегі саяси сипатына сәйкес кеңестік үгіт-насихат жұмысына қарама-қайшы келетін тұстары болған. Осындай мәселеге қатысты Шығыс баспаның Редакциялық кеңесі тиісті нұсқау беруді сұрайды, ал оған дейін Әзербайжан секциясының редакторы Сейдиевті жұмыстан шеттетуді жөн көреді. Сонымен қатар, Редакциялық кеңес Шығыс халықтары секцияларының басшыларын алдағы уақытта Орталық Комитеттің Баспа бөлімінде тағайындауды дұрыс деп санайды» [5].

Ұлтшылдық көрінісі бар саяси сипаты бар мәселені Орталық Комитет шешкен болса секцияның жұмысына кедергі келмесі анық екендігіне байланысты Н. Төрешұлов өзінің ойын білдірді.

Қорыта айтқанда, мемлекет және қоғам қайраткері Н. Төрешұловтың қоғамдық-саяси қызметінде алдымен ұлтына, туған халқына көмек беруге ұмтылғанын көреміз. Осы мақсатта қолына қалам алып ғылыммен, әдебиетпен және журналистік қызметпен де айналысты. Соның арқасында қазақ әдебиеті мен өнері үшін, қазақ тіл ғылымы мен баспасөзі үшін, бір сөзбен айтқанда, жалпы қазақ тарихы мен руханияты үшін соңында құнды дүниелер қалдырды. Қазақ елі үшін тағдыршешті кезеңде кеңестік биліктің жоғарғы эшелонында қызмет жасаған Н. Төрешұловтың Мәскеу қаласындағы қоғамдық-саяси, баспагерлік, ұйымдастырушылық және шығармашылық қызметінің тарихын ғылыми қалпына келтіре алдық деп ойлаймыз. Н. Төрешұловтың тәуелсіз ел болу жолындағы күресі, осыған қатысты ой-пікірлерінің дамуын зерттедік. Қайраткердің осындай саяси және тұлғалық өнегесін жоғарғы оқу орындарында оқыту арқылы тарихи сана қалыптастыруға ықпал ететін болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. РФМА. 4033-қ., 1-т., 13-іс, 5-8-п.
2. Төрешұлов Н. Орталық баспаның бес жылдығы // Темірқазық (Шымкент). – 1996. – №1 (4). – Б.38.
3. Шәріп А. Қазақтың кемдікте өскен айнасы бұл// <https://www.astana-akshamy.kz/qazaqtyng-kemdikte-osken-ajnasu-bul/> (қаралым күні:27.02.2018).
4. Әбдезұлы Қ. Алаш перзенті // Егемен Қазақстан. –2007, тамыз - 3. – Б.5.
5. РӘСТМА.17 қ., 60-т., 930-іс, 3-24-п.
6. РФМА. 4033-қ., 1-т., 25-іс, 20-п.
7. РФМА. 4033-қ., 4-т., 1-іс, 87-п.
8. РФМА. 4033-қ., 1-т., 12-іс, 389-п.
9. РӘСТМА.17 қ., 84-т., 356-іс, 9-9об-п.
10. РФМА. 4033-қ., 1-т., 1029-іс, 1-1об-п.
11. РӘСТМА.670 қ., 1-т., 58-іс, 92-п.